

DEDE KORKUT HİKÂYELERİ'NDE ANNE ARKETİPİ BAĞLAMINDA OTAĞ SEMBOLÜ*

Dr. Fevziye ALSAÇ** / Gönül ALSAÇ***

Öz: Dede Korkut Hikâyeleri, Türk toplumunun kültürel kodlarını anlatı geleneğine dönüştüren başyapıtlarından biridir. Bu anlatılar, Türk insanının düşünüş ve duyuş tarzını destansı bir anlatımla ebedileştirir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde otağ, insan ve mekân ilişkisini ifade eden arketipsel bir semboldür. Ev/otağ, Türk insanının geleneksel inanışlarıyla fiziksel doğumunu ruhsal doğumuyla tamamlayan, otantik gelişimini ve asli kimliğini yansıttığı özel ve simgesel bir mekândır. Ev/otağ, özel mekânın ve aitliğin simgesel göstergesidir. Kendini ait hissetme olgusunun dönüşüm formudur.

Anne arketipi, dişil bir imge olarak; ocak/yuva bağlamıyla aileyi sembolize eder ve yurt arketipiyle de ilişkilidir. Yurt arketipi, aitlik ve ilksel mekân bağlamını taşıyan ezeli bir imgedir. Türk kültüründe ev/yuva ocaktır; ocağın ateşi ve dumanının tütmesi yönüyle ocak, aileye benzetilir. Kırmızı güney yönlüdür ve gücü, kuvveti, ateşi sembolize eder. Sıcak ve canlı olan kırmızı/al renk Dede Korkut Hikâyeleri'nde kadını, gücü, aileyi ifade eder. Dede Korkut Hikâyeleri'nde otağ olgusal mekân bağlamıyla sembolik bir dil koduna dönüşür. Otağ mekânı toplumsal düzenin ve kültürel kimliğin taşıyıcısı olarak olay örgüsünde anlamlar üretir.

Türk toplumunun değerleriyle ve gelenekleriyle dizayn edilen otağ/çadır; yuva bağlamıyla yeryüzü ve gökyüzü arasında kendini ifade etmeye çalışan göçebe bir toplumun kültürel mekânını ifade eder. Bu çalışmada Dede Korkut Hikâyeleri'nde otağ/çadır mekânıyla simgeleşen anne arketipi ve yurt imgesi hikâyelerden örneklerle açıklanmıştır. Mekânın geleneksel bir dokuyla aktardığı aile ve ocak ifadeleri özel alan bağlamıyla yorumlanmıştır. Ayrıca hikâyelerden hareketle otağın anlamsal dönüşümlerle kahraman ve kahramanın eylemlerine yön veren sembolik okumaları çözümlenmiştir. Çalışmada edebî eserlerin çözümlenmesinde kullanılan yorum bilim yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anne arketipi, yurt, otağ, ocak, aile.

MARQUEE SYMBOL IN THE CONTEXT OF MOTHER ARCHETYPE IN DEDE KORKUT STORIES

Abstract: Dede Korkut Stories is one of the masterpieces of Turkish society that transform cultural codes into narrative tradition. These narratives eternalize the way of thinking and hearing of the Turkish people with an epic expression. In the Dede Korkut Stories, grass ia an

ORCID ID : 0000-0001-6419-1617**/ 0000-0002-9658-2070***

DOI : 10.31126/akrajournal.596363

Geliş tarihi : 24 Temmuz 2019 / Kabul tarihi: 29 Ağustos 2019

* 7-9 Aralık 2018 tarihleri arasında Malatya'da yapılan I. Uluslararası Battalgazi Multidisipliner Çalışmalar Kongresi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

**MEB, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni.

***Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 4. sınıf öğrencisi.

archetypal symbol that expresses the relationship between man and place. The house is a special and symbolic place where the Turkish people reflect their authentic development and essential identity, complementing their physical birth with the spiritual birth. The house is the symbolic sign of private place and belonging. It is the transformation form of the feeling of self-belonging.

The mother archetype, as a feminine image; it symbolizes the family in the context of the hearth / nest and is also associated with the marquee archetype. The marquee archetype is a unique image that carries the context of belonging and primeval place. In the Turkish culture, the home / nest is the hearth; hearth is similar to the family in terms of fire and smoke smoking. The red is south oriented and symbolizes power, strength, fire. The warm and lively red / reddish color refers to the woman, power and family in the Dede Korkut Stories. In Dede Korkut Stories, the autonomy becomes a symbolic language code with the context of factual place. Marquee place creates meanings in the plot as a carrier of social order and cultural identity.

A marquee / tent designed with the values and traditions of Turkish society; expresses the cultural location of a nomadic society trying to express itself between the nest context and the earth and the sky. In this study, the mother archetype and home image symbolized by the marquee / tent in Dede Korkut Stories were explained with examples from the stories. The family and hearth expressions that the place conveyed with a traditional texture are interpreted in the context of the private sphere. In addition, from the stories, the symbolic readings of the system that direct the actions of the hero and the hero through semantic transformations have been analyzed. In the study, the interpretation science method used in the analysis of literary works was used.

Key Words: Mother archetype, home, marquee, hearth, family.

Giriş

Dede Korkut Hikâyeleri, içerik ve yapı özellikleriyle Türk toplumuna ait kültürel kodları anlatı geleneğine dönüştüren başyapıt eserlerden biridir. Bu hikâyeler, Türk insanının düşünüş ve duyuş tarzını destansı bir anlatımla ebedileştirir. Hikâyeler, Türk insanının/toplumunun maddi ve manevi kültürel kodlarını örneklendiren ve sembolik göstergelerden oluşan yoğun bir anlatıma sahiptir.

Arketipler, ilk köken ve ilk örnek anlamında ortak bilinçdışının ürünleri olan sonsuz sayıdaki sembollerdir. Toplumun ve insanlık tarihinin mitolojik dönemlerden itibaren oluşturduğu sembolik dille yaratılmış kültürel kodlardır. Anne arketipi her insanın hayattaki ilk algısıdır; besleyen, büyüten, içine alan, koruyan bir imgedir. Kişinin/insanın ilk algısı, içine doğduğu çevre ve evren anlamıyla anne arketipi; her şeyin öncesinde var olan ezeli bir imgedir. Kişi, dış dünya ile iletişime geçmeden önce gizli bellek kalıntılarını, evrensel düşünme biçimini anne imgesinde kazanır. Bu bağlamda anne arketipi, bilinçdışında bulunan gizli bellek kalıntılarını ve ortak değerleri/tecrübeleri insanın kazanmasını sağlayan ezeli bir temadır. İnsanın kendini tanıma sürecinde çevresiyle kurduğu ilk iletişimi, anne ve anne imgesini taşıyan değerlerin tümüdür. Tabiat, ilk insanlar için besleyen, büyüten ve hayat sunan bir imgeyle annedir. Tabiat ana kavramı anne arketipinden doğar ve dişil olmasıyla doğurganlık, bereket ve kutsallıkla yeniden doğuşu sembolize eder. Toprak kökenli olan,

karanlık olan çoğaltan her unsur, anne arketipidir ve anne arketipi evrenin varoluş temelini oluşturur. “Anne arketipinin özellikleri ‘annelik’ ile ilgilidir: Dişinin sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri; yararlı içgüdü ya da itki; gizli, saklı, karanlık olan, uçurum, ölümler dünyası, yutan, baştan çıkarıcı ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan” (Jung, 2001: 22). Anne arketipi doğurganlık vasfıyla diş bir imgedir ve diş kabul edilen her imge anne arketipiyle bağlantılıdır. Anne arketipi, hayatın kendisidir ve evrenin tümüdür; bu bağlamda iyi ve kötü formları vardır.

Türk toplumunun değerleriyle ve gelenekleriyle dizayn edilen otağ/çadır; yuva bağlamıyla yeryüzü ve gökyüzü arasında kendini ifade etmeye çalışan göçebe bir toplumun kültürel mekânını ifade eder. Anne arketipi, dişil bir imge olarak; ocak/yuva bağlamıyla aileyi sembolize eder ve konumlanmak, yerleşmek yurt tutmak anlamıyla kişiyi ve toplumsal statüyü ifade eder. Türk insanının kültürel dokusuyla oluşmuş ev tipi olan otağ, anlamsal kodlarla genişleyen ve çoğalan bir mekân imgesine dönüşür. Türk insanı fiziksel olarak yaşadığı bu mekânda ruhsal açıdan da ferahlığa kavuşur; böylece yaşam alanını ve içsel dünyasını birleştirir. Korunma alanı olan ev/yuva içsel huzur ve yüceltme iyesiyle kutsalı bütünleştirir. Bu çalışmada Dede Korkut Hikâyeleri’nde otağ/çadır mekânıyla simgeleşen anne arketipi ve dönüşüm formları hikâyelerden örneklerle açıklanacaktır. Mekânın, geleneksel bir dokuyla aktardığı sosyal hayata bağlı konumlanmış, aile ve ocak değerleri özel alan bağlamıyla yorumlanacaktır. Ayrıca hikâyelerden hareketle otağın anlamsal dönüşümlerle kahraman ve kahramanın eylemlerine yön veren sembolik okumaları çözümlenecektir. Çalışmada edebî eserlerin çözümlenmesinde kullanılan yorum bilim yöntemi kullanılacaktır.

1. Mekân ve Kültürel Kodlar

Mekân insanın korunma, yerleşme, sığınma ve bir yere ait olma duygularıyla ortaya çıkar. İnsanoğlunun/insanın temel ihtiyaçlarından biri barınma ihtiyacıdır. Konargöçer yaşam biçiminin hâkim olduğu dönemlerde Türk toplumu/toplumlari, barınmak için çadır tipi evleri tercih etmişlerdir. Yaygın bir kullanıma sahip olan çadır tipini yurt adı verilen, keçeden yapılan çadırlar oluşturmuştur. Bu durum yerleşik düzene geçiş aşamasında da gelenek olarak korunmuş ve devam ettirilmiştir. Geleneksel Türk mimarisinin şekillenmesinde yurt tipi çadırların birtakım özellikleri de belirleyici rol oynamıştır. Yaşam biçimlerine bağlı olarak toplumların meydana getirdiği barınmayla ilgili kavramların karşılığı olan sözler, o toplumun yaşam biçiminin, kültürünün dildeki

yansımalarıdır. Göçebe Oğuz boylarının yaşam biçimleri de hikâyelerin barınmayla ilgili söz varlığında kendisini göstermektedir. (Torun, 2011: 1252). Mekânlar ait olduğu insan, toplum ve kültür düzeyinde bütünleşir. Nesiller arasındaki iletişim kültürel bellek mekânı olan ev/otağ yapısıyla korunur.

Türk insanının kendini bulduğu ve kendi ruhuyla bütünleştiği otağ mekânı; kahramanların eylemlerinin anlaşılmasında ve vaka halkasının/halkalarının çözümlenmesinde anlamsal değer taşır. Mekân, kişinin kendisiyle kalmasının içsel dışavurumunun yansıtıldığı özel ve ayrıcalıklı bir alandır. Evin içi, olgusal mekân kurgusuyla kendine ait bir alan yaratma eylemidir. Kişi, kendine ait fikir ve duygu dünyasını hissettirerek evini ve düzenini kurgular. Otağ/çadır kendisiyle/kültürüyle güçlü bir bağ kuran Türk milletinin kimliğini konumlar. Mekân, anılar bağlamıyla kişiyi/toplumu kökenine bağlar ve geçmişteki anlam birimleri sembolleştirilerek geleceğe taşınır. “Kişi yaşadığı mekâna; ruhunu, bilincini, kültürünü sinmiş hissediyorsa geçmişin gizemli kökeniyle kendisini büyütebilir” (Şenocak, 2017: 73). Mekânın/otağın dokusuna işlenen kültürel kodlar gelenek olarak devam ettirilir ve gelecek nesilleri, kültürel hafıza bağlamıyla kökenlerine bağlar. Otağ/çadır, kültürel dokuyla doğal bir karakter imajına sahiptir; mekânın sahip olduğu doğal karakter ve insan, mekân etrafında bir uyum sağlar. Mekân algısında kültürel kimlikle uyumlu olarak Türk kozmolojisi otağın/evin dikilmesinde/inşa edilmesinde yapıya/eve yansır. Türk insanının inanış sistemiyle uyumlu olarak inşa ettiği yaşam alanı olan otağ, yer ve gök arasında Gök Tanrı'nın kutsallarını içeren bir tasarıma sahiptir. “Azeri Türklerinde gök, Allah'ın bir nimeti olarak kabul edilir. ‘Gök-yüzü ile yeryüzü Tanrı'nın iki meyvesidir” (Kalafat, 1995: 26). Bu durum hikâyelerde yağız yer ve görklü gök arasında evini inşa eden Türk insanının kültürel kodlarını içerir. Eski kültürlerden itibaren Türk insanı yaşamını yer ve gök arasında konumlanmış olarak tasavvur eder. Türk toplumlarında mekân/atmosfer insan için sağ-sol, ön-arka, yukarı-aşağı vb. şekilde çevrelenmiş/çevrilmiş olarak kozmolojik düşünceyle anlam kazanır. Böyle bir ifade ikili zıtlıklarla evrenin varoluşunu içselleştiren bir toplumun ev/yuva inşasına yansır.

Otağ/çadır tasarımı; tabiat şartlarıyla arketipik bir bağlam oluşturan göçebe toplumun olgusal ve fiziksel mekân algısını taşıyan bir inşadır. Tabiat şartları Türk insanını yurt arketipiyle kurduğu/biçimlendirdiği otağ içinde varoluşunu içselleştiren bir toplumun kimlik bilgileriyle sembolize eder. Bu durum kahramanların davranış örüntülerini, yaşam tecrübelerini ve toplumsal benliği/kimliği, savaşçı bir ruha sahip alp tipi üzerine temellendirmiştir. “Dede Korkut kahramanları da sürü beslerler, av avlarlar, ata binerler, çadırlarda yaşarlar. Alp tipinin hayvancılık ve avcılıkla geçinen göçebe topluluğuna mensup olduğunu gösterirler” (Kaplan, 1999: 14). Alp tipinin göçebe yaşamla şekillenen

mekân algısında kahramanların kültürel kod özelliği otağın/evin algısında sunulur. Anlatılarda kahramanların eylemleri ve mekânda konumlanışları göçebe yaşamın alp tipi ve düşünüş felsefesi etrafında şekillenir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde otağ, fiziksel mekânla birlikte olgusal mekân anlamıyla sembolik bir dil koduna dönüşür. Otağ mekânı, toplumsal düzenin ve kültürel kimliğin taşıyıcısı olarak olay örgüsünde anlamlar üretir.

1.1. Sosyal Hayat ve Güç Erki Olarak Otağ

Sosyal hayatı şekillendiren gelenekler, kurallar ve uygulamalar binlerce yıllık bir tecrübe ve ortak kültürden doğan normlardır. Gelenek ve uygulamalar, egemen olan sosyal ve kültürel yapıdan beslenir; kişiler ve toplum için önemli olan güç ve statü elde etmenin göstergesidir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde mekân algısını oluşturan otağ/çadır, toplumsal hayatın getirdiği ve sosyolojik bir unsur olan konum ve statüyü sembolize eder. Mekânın sosyal hayatı ve gücü sembolize etme anlamı ilk hikâyenin girişinde toplumsal statü şeklinde bir norm olarak ortaya konur. Kişinin/ailenin toplumdaki statüsünün nasıl belirlendiğini örneklendiren hikâye 'Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesidir. Hikâye, 'Hanlar Hanı Bayındır Han'ın' otağının mekânsal düzlemde konumlanış bağlamıyla Oğuz'un gücünü ve saygınlığını ifade eden bir tasvirle başlar. Her yıl düzenlenen ziyafet hanların/beylerin gücü ve toplumsal statünün göstergesidir. Bayındır Han'ın yılda bir kez verdiği toy toplumun statüsüne göre otağ sembolüyle sunulur.

"Bir gün Kam Gan Oğlu Han Bayındır yirinden turmuş idi. Şami günlüğü yir yüzine dikedürmüş- idi. Ala sayvanı gök yüzine aşanmış-idi. Bin yirde ipek halıcası döşenmiş-idi. Hanlar Hanı Han Bayındır yılda bir kerre toy idüp Oğuz biglerin konuklar idi" (Ergin, 1964: 3). Sosyal mekân ve kültürel değerler, toplumsal yaşamı ifade eden geleneklerden beslenir. Yılda bir kez düzenlenen toy, Türk kültürünün köklü bir geleneği olarak süreklilik gösterir ve ilk hikâyenin girişinde kültürel bir kod olarak sunulur. Hanlar Hanı Bayındır Han'ın yılda bir kez düzenlediği toy, hanın gücünün ve statüsünün ifadesi olarak saygınlık ve yönetim erkinin etkin gücünü bildirir. Büyük bir toplum/millet ve bu toplumun/milletin içindeki siyasi ve sosyal güç, yönetim erki olarak ifade edilir. Oğuz halkı Bayındır Han'ın kişiliğinde tarih boyunca sahip olduğu büyük güçle tasvir edilir. Bayındır Han'ın ve diğer beylerin güçlerini, saygınlıklarını anlamlandıran mekânın tasviri, konumlanış alanı olarak okunur. Beylerle aynı statüde veya daha saygın bir rolle kutsanmış saygı duyulan Oğuz halkının bilicisi Dede Korkut, kahramanların zor durumlarında onlara yardım eden, ad koyan, güzel temenni ve dualarda bulunan ve hikâyenin sonunda son sözü özlü olarak aktaran yüce bilicidir. Toplumsal statünün atalar ruhunu taşıyan Dede Korkut, hikâyelerin içinde veya sonunda verdiği mesajlarla toplumun binlerce

yıllık tecrübesini sembolize eder. Dede Korkut Türk toplumunun kutsal saydığı değerlerle yüceltilmiş atalar ruhunu söylemleriyle ve eylemleriyle ortak hafızaya taşır. Kimliğiyle hem reel dünyanın hem de Gök Tanrı dini ve İslamiyet inancının içerdiği felsefik düşüncüyü kültürel kodlarla idealleştiren ata ruhunun sembolüdür. Mesajlarıyla Türk milletinin bu dünya ve öteki dünya algısını içeren sosyal, siyasi, felsefi ve kültürel kodların atalar ruhu adına sözcülüğünü yapar. Bu yüzden olağanüstü güçleri ve bilge kişiliğiyle atalar ruhunun tezahür ettiği âdeta ölümsüz olarak tasvir edilen ezeli bir imgedir. Atalar kültürünün taşıyıcısı olarak statüsü en üst seviyede tasvir edilir.

Mekân, konumlanış ifadesiyle Dede Korkut Hikâyeleri'nde sosyal statüyü belirler. Bu durumun somut örneği 'Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi'nde karşılık bulur. Çocuğu olmayan Dirse Han toya katılır ancak çocuğu olmadığı için aşağılayıcı ve onur kırıcı bir karşılama ve konuklamayla karşılaşır. Hikâyelerde çocuğu olanlar ve olmayanlar için farklı uygulamalar vardır. Çocuğu olmayanlar kara otağa, kızı olan kızıl otağa, oğlu olan ak otağa oturtulur. Çocuğun olmaması lanetlenmek olarak değerlendirilir. "...Kimün ki oğlı kızı yok kara otağa kondurun, kara kiçe altına döşen, kara koyun yahnısından önine getirün, yir-ise yisün, yimez-ise tursun gitsün, dimiş-idi. Oğlı olanı ağ otağa kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlı kızı olmayanu Allah Ta'ala kargayupdur, biz dahı kargaruz bellü bilsün, dimiş idi" (Ergin, 1964: 3-4). Çocuksuzluk, sosyal hayatta Tanrı'nın lanetlediği bir durum olarak görülür; toplum da bu durum karşısında aynı tavrı takınır. Dirse Han eksikliği/yoksunluğu yüzünden kara otağa oturtulur ve mekânsal düzlemde toplum içindeki statüsünün düşüşü renk iyesiyle sembolleştirilir. Dirse Han hürmet gördüğü, her zaman saygınlıkla karşılandığı mekânda statü değişikliğine uğrar ve kara otağa oturmayı/oturtulmayı kendine yediremez. Çünkü bu durum konumlanış alanı olan sosyal statüdeki değersizliği/değersizleştirilmeyi ifade eder. "Dirse Han'ın kara çadıra konmasının olumlu bir yanı da var kuşkusuz; çocuk iyesi olma gereğini çok güçlü olarak kavıyor. Üçüncü anlatım birimi kümesinin ikinci yarısında bu soruna kılıgısal bir açıdan bakılıyor: Ailesinin gücünü arttırmak için çocuk iyesi olmayan bir insan, ailenin dışında var olan kötü güçlerin oyuncağı olur" (Karabaş 1996: 45). Oğlu veya kızı olan ak ve kızıl otağa otururken, değersizleştirilen bir tutum olarak kara otağa oturtulma ifade edilir. Türk inancında siyah, beyaz, mavi ve kırmızı gibi ana renklerin yönlerle bağlı anlamları vardır. Mavi renk göğün rengi olarak doğuya ve saltanata karşılıktır. Manevi güç bağlamında 'görklü' gökyüzüne Tanrı'nın gücüne ve O'na yakın olmaya işaretir. Ak renk batıdır ve devlet yönetiminde bu yön devletin ikinci yönetim birimidir. Hikâyede çocuğu olmayan Dirse Han kara çadıra oturtulur ve önüne kara koyun yahnisi konur. Oğlu olan ak otağa oturtulur ak koyun yahnisi verilir. Kızı olan da kızıl otağa oturtulur ve altına kızıl keçe serilir. Çocuğu olmayan kara

otağa ve kara keçeye kondurularak ona, aile olamamanın eksikliği hissettirilir. Çocuksuzluğun Türk toplumunda lanet olarak görülmesi düşüncesi siyah renkle olumsuzluk/eksiklik/yoksunluk olarak ifade edilir. Siyah renk kuzey yönlüdür ve karanlığı, soğuğu, yokluğu çağırıştırır.

Dirse Han, Bayındır Han ve onun davranışında toplum tarafından tecrit edilir. Tecrit/dışarıda bırakılma eylemiyle eşikte bırakılan/kalan kişiyi ifade eder. Dirse Han evlat sahibi olmamanın/olamamanın eksikliğini toplum erkekleriyle görür. Eşik öncesinde toplum tarafından soyutlanan Dirse Han içine düşülen durumla eşikte bekler. Eşiklik öncesi kültürel uzama çocuksuz olma sınıflamasına alınan Dirse Han toy sonrasında eşiklik durumuna gelir. “Bu koşul ve bu insanlar, normalde durumları ve konumları kültürel uzama yerleştiren sınıflama ağına takılmazlar. Eşikteki varlıklar ne buradadır ne oradadır; yasa, gelenek, uyuşım ve törenlerce belirlenip sıralanan konumların ne birinde ne ötekindedirler. Böyle olunca da bunların muğlak ve belirsiz yüklemeleri toplumsal ve kültürel geçişleri ritüelleştiren birçok toplumda zengin bir semboller çeşitliliğiyle ifade edilir. Dolayısıyla eşiklik çoğu kez ölüme, rahimde olmaya, görünmezliğe, karanlığa, biseksüelliğe, yabana ve güneş ya da ay tutulmasına benzetilir” (Turner 2018: 96). Eşiklik ya da eşikteki kişiler, erginlenme sınavıyla çeşitli ritüellerden geçer. Eşikle ilgili semboller uzun bir tecrit dönemini gerektiren erginlemelerde çoğalır. Dirse Han eşinin akıl yoldaşlığıyla çocuk sahibi olmak için çeşitli ritüelleri uygular. “Hay Dirse Han, bana kazab itme, incinüp acı sözler söyleme, yiründen örü turgıl, ala çadırın yir yüzine dikdürgil, atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç öldürgil, İç Oğuzun, Taş Oğuzun beglerin üstüne yığnak itgil; aç görse toyırgıl; yalınçak görse tonatgil; borçluyu borçından kurtargıl; depe kibi et yığ göl kibi kımız sağdur, ulu toy eyle, hacet dile, ola kim bir ağzı du’álnun alkışiy ile Tanrı bize bi batman ayal vire, dedi. Dirse Han dişi ehlinün söziy ile ulu toy eyledi, hacet diledi. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurdu. İç Oğuz, Taş Oğuz beglerin üstüne yığnak itdi. Aç görse toyurdu. Yalın görse tonattı. Borçluyu borçından kurtardı. Depe kibi et yığdı göl kibi kımız sağdurdu. El götürdüler hacet dilediler, bir ağzı du’álnun alkışiy ile Allah Teâla bir ayal verdi, hatunu hamile oldu...” (Ergin, 1964: 5). Kadın, anne arketipi bir formu olan doğurganlık vasfıyla yeniden doğuşun simgesidir ve yuvanın/ailenin devamını sağlar. Erginlenme ritüelleri sonucunda çocuk sahibi olan Dirse Han eşikten kurtularak eşik öncesi saygınlığını çocuk iyesiyle gerçekleştirir. Dirse Han, eşik öncesi eksiklik durumundan yenilerek; erginlenme ritüellerini geçerek eşik sonrası durumda saygınlığını ve konumunu kazanmış olur. Dirse Han eşinin yol göstermesiyle mekânsal bir konumlanmaya kavuşur ve geleceğe kalmayı başarır. Çocuk sahibi olmak toplumun saygınlık ve toplumsal statü için öne sürdüğü geleneklerden beslenen bir şarttır.

Mekân, üzerinde kurulan sosyal yapı ve düzen ile okunan bir göstergedir. Türk boylarında ve bu durumun yansıması olarak Dede Korkut Hikâyeleri'nde beşerî ve sosyal hayatı oluşturan temel değerlerin başında gelir. Ev/otağ, farkındalık alanı olması ve kişiye özel bir statüyü ortaya koymasıyla varoluşsal bir uzamın göstergesidir. Otağ/ev, Boğaç Han'ın kişiliğinde Oğuz toplumunun kutsal değerlerini ifade eder. Otağ ocak kültürüyle ailenin sembolüdür ve hikâyede/hikâyelerde uğruna savaşılan kutsal bir değerdir. Boğaç Han, kırk namerdin ailesini yıkıma götüren ihanetleri karşısında aile ve aileyi kutsal kılan değerler için mücadele eder.

*"Boynu uzun bidevi atlar senün gider
Menüm de içinde binidim var
Komağum yok kırk namerde
Kaytabanda kızıl deve senün gider
Menümde içinde yükletim var
Komağum yok kırk namerde
Ağayılta tümen koyun seniün gider
Menüm de içinde şişliğüm var
Ağ yüzlü ala gözlü gelin senün gider ise
Menim dahı içinde nişanlum var
Komağum yok kırk namerde
Altun başlu ban evler senün gider ise
Menüm de içinde odam var
Komağum yok kırk namerde
Ağ sakallu kocalar senin gider ise
Menüm dahı içinde bir aklı şaşmış biligi yitmiş koca babam var
Komağum yok kırk namerde "* (Ergin 1964: 13).

Bu bölümde, kişinin inanç/inanış düzleminde uğruna savaşılan ana, ata, eş, ev, bark, mal, mülk, servet gibi önemsenen kutsal değerler, Boğaç Han tarafından kültürel bir kod olarak metin üzerinden iletilir. Boğaç Han'ın söyleminde ev, bark, aile/ocak bağlamıyla kişinin statüsünü ve saygınlığını ifade eden bir değer olarak uğruna savaşılan kutsal bir göstergedir.

Hikâyelerde sosyal yapı ve statünün bir diğer kullanımı 'günlüğü altun' nitelemesinde sembolleşir. Şemsiye şeklinde çadır, şemsiyeli çadır veya şemsiyeli otağ olan günlük, özel bir çadır biçimidir ve günlük sözcüğü hikâyelerde erkek kahramanların anlatım birimlerinde niteleyici sıfatlarla güç ve konumlanış anlamlarını ifade eder. 'Aruz dahı altun günlüğün dikmiş-idi, oğlanları-yile oturmuş-idi.' 'Basat altunlu günlüğün tiküp oturur iken gördiler ki bir hatun kişi gelür.' Günlük sözcüğünü nitelemek için şami, altunluça, altunlu, altun sıfatları kullanılır. Gücün ve iktidarın/konumlanışın ifadesi olarak altun sıfatı

sarı rengin sembolü ve Güneş'in gücünü kutsallığını imleyen bir kullanımdır. 'Günlüğü altunluça odasına geldiler.' 'Altunluça günlüğün diküp Kan Turalı gerdegine girüp muradına maksuduna irişdi.' Günlüğün dikildiği yer ise yir yüzi biçiminde ifade edilmiştir: 'Şami günlüğü yir yüzüne dikdürmiş-idi.' (Torun 2011: 1255). Bu nitelendirme altın madeni veya benzetme yoluyla sarı rengin kozmolojik ifadesine ulaştıran kültürel bir koddur. Güneşin doğu yönüyle merkezî yönetimi temsil etmesi egemenlik ve iktidar sembolü olarak altın banlu kullanımını genişletir. Çadırın/yurdun kapısı doğuya doğru açılır. Altın ban evler, gücün ve iktidarın temsiliyle kullanılır. Böylelikle otağ/çadır konumlanma özelliğiyle hem içsel enerji dünyasını hem de günlük yaşam alanını ifade eder. Ev/mekân, kişiyi ve statüsünü gösteren farkındalık alanıdır.

Sosyal hayat ve güç erki bağlamının otağ/ev sembolüyle kullanıldığı bir diğer tema Oğuz beylerinin yılda bir kez evlerini yağmalatması geleneğidir. 'İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü' adlı hikâyede otağ/ev beylerin paylaşma ve cömertlik erdemlerini somutlaştıran bir geleneğin sembolüdür. "Üç Ok Boz Ok yığnak olsa Kazan ivin yağmaladur-idi. Kazan girü ivin yağmalatdı. Amma Taş Oğuz bile bulunmadı. Hemin İç Oğuz yağmaladı. Kaçan Kazan evini yağmalatsa halalinun elin alır taşra çıkar-idi, andan yağma iderler-idi" (Ergin, 1964: 116). Beylerin gücü ve saygınlığı paylaşma geleneğiyle yüceltilen bir statünün göstergesidir. Ait olduğu toplumun lideri/beyi olarak Kazan Han atalar ruhunun tanrısal kutla sunduğu geleneği devam ettirerek statüsünü güçlendirir. Saygınlık ifade eden yağma/yağmalatma geleneği mekân üzerinden bir konumlanma statüsüdür. Hikâyede verilen bu güçlü gelenek, Dış Oğuz beylerinin unutulması/çağrılmaması sonucuyla bir savaşa neden olur. Dış Oğuz beyleri bu durumu toplumsal statüde değersizleştirildikleri için bir hakaret olarak algılar ve duruma tepki gösterir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde otağın/evin yüklendiği sıfat ve göstergeler, kültürel kodların aktarımını ve geleneklerin uygulanmasının önemsenişini örneklendirir. Kültürel kodlar ve geleneklerle otağ, sosyal hayatı düzenleyen, kişiler arası statüleri ifade eden ve anne arketipinden beslenen bir semboldür.

1.2. Yuva ve Yurt Arketipi Olarak Otağ

Türk kültüründe kadın, annelik vasfıyla yüce bir değerdir ve hikâyelerde bu kimliğiyle ocağın, ailenin ve yurt imgesinin karşılığıdır. Anne arketipinin dönüşümü olan otağ, yuvanın dişilik ve doğurganlık gücüyle ortaya konur. Evim tahti, başım bahtı denilen eşler ocağın ve ailenin devamını sağlar.

*"Berü gelgil başum bahtı, evüm tahtı
Evden çıkub yürüyende selvi boylum
Topuğunda sarmaşanda kara saçlum*

*Kurulu yaya benzer çatma kaşlum
Koşa badem sığmayan dar ağuzlum
Güz elmasına benzer al yanaklum
Kavunum, viregüm, düvlegüm” (Ergin 1964: 4).*

Kadın eş, evin direği benzetmesiyle yuvanın ve ailenin seçkin ve saygın üyesidir. Güzelliği ve kültürel kodlardan beslenen erdemleriyle tasvir edilir. Kadın aile/ocak sembolüyle erkek eşin ve çocuklarının en büyük destekçisidir. Sorunlar karşısında eşe ve evlada anne arketipinin besleyen, koruyan, yenileyen enerjisiyle çözüm sağlayarak yeniden doğuş ruhu kazandırır. Dede Korkut Hikâyeleri’nde otağın anne arketipiyle bağlantılı olarak dişilik yönüyle kazandığı anlam renk sembolüyle yoğun bir ifade kazanır. Türk kültüründe ev/yuva ocağıdır; ocağın ateşi ve dumanının tütmesi yönüyle ocak, aileye benzetilir. Yuvanın rengi ateşin rengi olan kırmızı/al renk olarak sembolleşir. Güney yönüne ait olan kırmızı renk dişinin/kadının tutkulu aşkını, sevgisini, ve aile olarak tüten ateşi sembolize eder. Sıcak ve canlı olan kırmızı/al renk Dede Korkut Hikâyeleri’nde kadını, gücü, aileyi ve sevgiyi ifade eder. Yuvanın/evin/yurdun sembolü olarak ifade kazandığı bir kullanım olarak kızıl, alaca renk öne çıkar. Hikâyelerde kalıp ifadelerle birer motife dönüşen kızıl ala, ap alaca gibi ifadeler, kızıl/ala rengin gerdek çadırı/güvey çadırı bağlamıyla kurulan yeni yuvanın ifadesidir. ‘Yanal ala iv yanında dikilse gerdek görklü, uzunça tenefi görklü’ ‘Oğuz zamanında bir yigit ki ivlense oh atar-idi, okı ne yirde düşse anda gerdek diker-idi.’ ‘Kırk yirde otak dikdürdi, kırk yirde kızıl ala gerdek dikdürdi.’ ‘Ap alaca gerdegüne gele görgil.’ ‘Yorıyubanı oğulu ulu gerdege kiçürem dir-idüm.’ Gerdeğin kurulduğu yerler ise yañal ala iv yanı, kırk yir şeklinde ifade edilmiştir, bunların yanında gerdek çadırının kurulduğu yer, evlenecek kişinin attığı okun düştüğü yer olarak da ifade edilmiştir. (Torun, 2011: 1254). Alaca ala renkli gerdek çadırı, evin/yuvanın inşasıyla yeni bir başlangıç olarak sunulur ve anne arketipinden beslenir. “Kırmızı; gücün, bağımsızlığın, sevincin, bayramın ve koruyuculuğun sembolüdür. Ateş de kırmızıdır, onun için ailenin bir adı da ocağıdır. Yani bir yönüyle kırmızı örtü, yeni kurulacak aile ocağının işaretidir” (Şimşek, 2003: 146). Hikâyelerde kırmızı renk güç, ateş ve dişilik yönüyle kutsal yuvayı sembolize eder. Hikâyelerde otağın mutluluk ve kutsal yer ifadesiyle anlam kazandığı bir diğer renk sembolü de ak renktir. Ev ve otağın rengi yuvanın kutsallığını ve temizliği imleyen ak renktir. Ağ ban evler mutluluğun ve esenliğin sembolü olarak tasvir edilir. Olumluluk ve aydınlık anlamıyla güvenli bir yuvayı ağ/ak ban otağ/çadır sembolize eder. Kadın eş, anne arketipinin gücüyle yuvayı ağ ban bir mekân hâline getirir.

Yurt, yerleşme, ait olma ve kendine ait bir alan yaratmadır. Göçebelik olgusuna bağlı olarak Türk kültüründe otağ/çadır yurt tutma bağlamıyla vatandır.

Türk toplumu bu bilinçle gittiği yeni coğrafyalarda otağ sembolüyle yurt tutmak anlamını vatan olarak kutsal kılmıştır. Vatan, anne arketipinin kutsallık taşıyan bir formudur ve kültürel bir kod olarak vatan, ana olarak kabul edilir. Türkler, ‘Göğün direğini’, çadır direğine benzetmişlerdir: ‘Göğün de bir direği vardır.’ şeklindeki bu inanış, birçok kültürde ortak bir düşüncedir. Türk toplulukları gökyüzünü, yeryüzüne gerilmiş bir çadır gibi düşünürlerdi. Bunun için de Göktürk yazıtlarında ‘Göğün basmasından ve yıkılmasından’ söz açılmaktadır. Yer, nasıl Tanrının yarattığı bir varlık ise; Gök de onun yarattığı, Göktürklerin dili ile ‘Kıldığı’ kutsal bir varlıktır. Orta Asya’nın atlı Türkleri, göğü kendi çadırlarına benzetmişlerdi. Hem eski Türklere ve hem de Altay Türklerinin Şamanlarına göre, ‘Çadır, küçük bir Dünya idi.’ Bu sebeple şamanların çadırlar içinde yaptıkları dinî törenler, kültür tarihi bakımından her zaman büyük bir önem taşırlardı. Orta Asya kültüründe gök ve gök cisimleri kendilerini ve ailelerini ilgilendiren yurt ve yuvaları üzerine kurulmuştur. Orta Asyalıların bu inanışları günlük hayat ve varlıklarının gerçek bir yansımasıdır. (<http://www.turkosfer.com/turklerde-cadir>) Çadırın yapısındaki yurt sembolü aile ve aile bağlarını güçlendiren bir semboldür. Kırgızların bayrağında bu şekilde yurt sembolü güneş ve ayın da birleşimiyle Türk toplumunun kültürel kodlarını taşıyan bir anlam ifade eder. Yurt arketipi, aitlik ve ilksel mekân bağlamını taşıyan ezeli bir imgedir. Vatan, yağız/kara yer olarak toprak kökenlidir ve dişil bir unsurdur. Toprak, besler büyütür ve yeniden doğuşu sağlar. Evini/yurdunu gittiği yeni coğrafyada koruyan toplum, gelenek ve görenekler aracılığıyla yurdun özel ve millî olma özelliğini otağın/evin yapısında korumuştur. Türk toplumu/toplulukları, yer ile gök arasında kendini ait hissettiği özel alanını yurt tutmak imgesiyle geleceğe aktarır. İv/ev/çadır dikmek yurt imgesinin karşılığıdır. Hikâyelerde yerleşimle ilgili olarak en çok geçen sözcük ‘iv’ sözcüğüdür. Hikâyelerde iv sözcüğü 101 kez geçmiştir. Burada iv sözcüğüyle birlikte daha çok dik- fiili kullanılmıştır, bunun yanında kurdur- fiili de kullanılmıştır. Ayrıca iv’le birlikte çöz- fiili de kullanıldığından evden kastedilenin de çadır tipi ev olduğu anlaşılmaktadır. ‘Altun tahtında yine ivini dikdi.’ ‘Hısımını kavunını ayırdı, ivini çözdü, Oğuz’dan köç eyledi.’ ‘Delü Karçar dahı ağ ban ivini ağ otağını kara yirün üzerine kurdurmuş-idi.’ Hikâyelerde iv sözcüğü yanında ban iv yapısı da sıkça kullanılmıştır. Bu yapıyı altun başlu, toksan başlu, altun, dünlüğü altun, ağ sıfatları nitelemiştir: ‘Altun başlu ban iv virgil bu oğlana.’ Toksan başlu ban ivlerin kara yirün üzerine dikdürmüş-idi.’ (Torun, 2011: 1255). Bu kullanım ev/otağ mekânının yurt arketipi olarak kazandığı bir değerdir. Yurt tutmak Türk topluluklarının orta Asya’da oluşturduğu ortak hafızaya ait kültürel bir koddur ve bu kod sayesinde Türk milleti tarih boyunca geleceğe kalmayı başarmıştır. Dede Korkut Hikâyeleri’nde yurt arketipi, vatan olan ve otağın dikilmesiyle kök salınan bir alandır. Atalar ve

torunlar arasındaki iletişimi sağlayan kök salma iletisi, hikâyelerde otağın iç ve dış mekân tasarımındaki sembolik okumalarıyla sağlanır. Yurt arketipi vatan ve anne imgeleriyle millet olma bilincini otağın dizaynında korumuştur.

Sonuç

Dede Korkut Hikâyeleri Türk toplumunun ezeli imgelerini muhteva olarak sembolleştiren anlatılardır. Çalışmanın sonucunda otağın/çadırın, göçebe yaşamın barınak ve yaşam modeli olduğu görülmüştür. Türk insanının/toplumunun açık bir mekânda korunağı, kendini/ruhunu yansıtan değerler otağ/çadır mekânında karşılık bulmuştur. Dede Korkut Hikâyeleri'nde otağ, insan ve mekân ilişkisini ifade eden arketipsel bir semboldür. Otağ/çadır, göçebe bir toplumun ilk örnek, köken örnek anlamındaki arketipsel formlarından anne arketipinin karşılığıdır. İnsanın ve evrenin ilksel algısı olan anne arketipinin hikâyelerde sosyal statü, güç, hâkimiyet, aile, yuva, yurt gibi güçlü iletileri sembolize ettiği görülmüştür. Yurt arketipiyle anne arketipine bağlanan çadır/ev Türk toplumunun ezeli yaşam alanını oluşturan kültürel kodları içerir. Otağ, yaşam alanı sembolüyle Türk insanının gelenek ve göreneklerinin uygulandığı sembolik değerler taşıyan konumlanış ve varoluş alanıdır.

Anne arketipi otorite, güç ve yaşam kaynağı bağlamında sosyal hayatı ve kişiler arası ilişkileri gösteren bir durumdur. Statüyü belirleyen durum beyler ve onların da bağlı olduğu Hanlar Hanı Bayındır Han, konumlanış değerleriyle otağlarını kurmuşlardır. Hikâyelerde beylerin ve Dede Korkut'un saygın rolü ve bu saygınlığı kazandıran ölçütler, Türk toplumunun gelenek ve ritüelleriyle ifade edilir. Çocuk sahibi olmak toplum içinde önemsenen ve bir ayrıcalık sağlayan sosyal hayatı etkileyen/düzenleyen bir güçtür.

Anne arketipinin hikâyelerdeki en önemli sembolü yuvayı/aileyi temsil etmesidir. Dışı bir unsur olan anne arketipinin yüklendiği bu anlam ateş/ocak sembolüyle birliktelik ve özel bir alan anlamı kazanır. Renk sembolü olgusal bir biçimle anlamlar doğurur. Çadırın/evin nitelenmesinde kullanılan renkler ağ, kıvı ve kara renkler anne arketipiyle simgesel değerler yüklenir. Yurt tutmak, otağın kurulduğu alanın bütüncül bir şekilde ait olmayı/kök salmayı ifade eder ve millî kimliğin işlendiği bir değerdir. Ev/otağ, Türk insanının inanışlarıyla fiziksel doğumunu ruhsal doğumuyla tamamlayan, otantik gelişimini ve asli kimliğini yansıttığı özel ve simgesel bir mekândır. Ev/otağ, özel mekânın ve aitliğin simgesel göstergesidir. Kendini ait hissetme olgusunun dönüşüm formudur.

KAYNAKÇA

- Ergin, Muharrem (1964); *Dede Korkut Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Gökyay, Orhan Şaik (2007); *Dedem Korkut'un Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- <http://www.turkosfer.com/turklerde-cadir>
- Jung, C. Gustav (2001); *Dört Arketip* (çev. Zehra Aksu Yılmaz), Metis Yayınları İstanbul.
- Kalafat, Yaşar (1995); *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançının İzleri*, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Kaplan, Mehmet (1999); *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, C.1, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Karabaş, Seyfi (1996); *Dede Korkut'ta Renkler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Şenocak, Ebru (2017); *İronik Yaşamda Sonsuza Yürüyen Kahraman Nasreddin Hoca*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Şimşek, Esmâ (2003); "Kadirli Ve Sumbas (Osmaniye)'ta Evlenme Âdetleri", *Folklor/Edebiyat*, IX (34), Ankara. 135-155.
- Torun, Yeter (2011); Dede Korkut Hikâyelerinde Barınma İle İlgili Sözler ve Bu Sözlerin Birliktelik Kullanımları Üzerine, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, Volume 6/3 Summer, P. 1251-1263 Turkey
- Turner, Victor (2018); *Ritüeller/Yapı ve Anti-Yapı* (çev. Nur Küçük), İthaki Yayınları, İstanbul.